

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.16>

Євген Дурнов,
докт. юрид. наук, доцент,
професор кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДХОДІВ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

У статті здійснено загальнотеоретичну характеристику професійного праворозуміння. Проаналізовано наявні у правовій доктрині підходи до інтерпретації праворозуміння як ключової категорії юриспруденції. Розкрито природу професійного праворозуміння як його окремого рівня (виду). Окреслено особливості професійного праворозуміння юристів-практиків у різних правових сім'ях сучасності. Визначено, що динаміка змін у житті сучасного суспільства, все більша його індивідуалізація та глобалізація відображаються в радикальній трансформації правової реальності, впливають на весь правовий інструментарій і професійну підготовку юристів. У контексті таких змін нового бачення набувають питання професійного праворозуміння як праксеологічної основи практичної юридичної діяльності. Проблема професійного праворозуміння є вкрай важливою і складною, оскільки не зводиться до простого знання національного і міжнародного права та використання цих знань у процесі вирішення конкретних юридичних справ. Юридична діяльність потребує поєднання абстрактного і конкретного, виокремлення правового аспекту будь-якої проблеми, що розглядається, узагальнення та класифікації різноманітних юридично значущих явищ, подій і фактів. Зроблено висновок, що смислова характеристика права і професії юриста завжди пов'язані з можливостями запобігання виникненню конфліктних ситуацій, а у разі виникнення конфліктів – досягнення оптимального їх вирішення. Так само як метою права з моменту його становлення у стародавньому суспільстві до наших часів є забезпечення цілісності людського існування від роду чи племені у стародавньому суспільстві до сім'ї та держави в сучасному житті. Якщо науково-теоретичне праворозуміння передбачає досягнення систематизованості, впорядкованості, визначеності норм права, то професійне розуміння права акцентує увагу на його індивідуалізованих формах, що передбачають активний, творчий вплив юристів-практиків тощо. На формування, функціонування та розвиток професійного праворозуміння суттєво впливають не тільки, чи навіть інколи не так раціональні, як ірраціональні моменти (аспекти), притаманні індивідуальній творчості суб'єктів практичної юридичної діяльності.

Ключові слова: право, праворозуміння, юридична діяльність, юридична практична діяльність.

Постановка проблеми. Проблему розуміння права без перебільшення можна віднести до числа «вічних». Починаючи з виникнення професійної юридичної діяльності й дотепер не було й немає, мабуть, жодного юриста, який би не замислювався над питанням, що таке право, і не намагався дати відповідь на нього. Тим більше зростає увага до цього питання із зародженням теоретичних знань про право. Сотні й тисячі років мислителі різних народів – філософи, соціологи, правознавці – намагалися його з'ясувати. Проте проблема праворозуміння і нині залишається центральною для юриспруденції.

Адже право – це соціокультурне явище, що нерозривно пов'язане з конкретним буттям, воно функціонує у глибинах життя, рухається в часі й змінюється разом із ним. І хоч у праві втілюються «вічні» цінності – ідеали справедливості, свободи, рівності, їх зміст із плином часу також зазнає змін: з'являються нові грані, зв'язки, про-

яви, виміри, які потребують поглибленого осмислення. Розвивається, змінюючись, також низка чинників, які впливають на праворозуміння, – цивілізаційних, релігійних, моральних, національних, міжнародних тощо. Істотний вплив на множинність підходів до праворозуміння справили також бурхливий розвиток різноманітних наук, як природничих, так і суспільних і гуманітарних. Характерною рисою загальнонаукового розвитку в цих умовах є міжнаукові інтеграційні процеси. Усе частішими стають спроби використання здобутків одних галузей наукових знань для дослідження інших, зокрема й традиційних, унаслідок чого виникають нові наукові напрями на стиках різних наук, а нерідко й нові міждисциплінарні науки. Не минули міжнаукові інтеграційні процеси і правознавства, зокрема його центральної проблеми – праворозуміння [1, с. 10-11].

Праворозуміння є початковою, вихідною категорією юриспруденції. У межах

розуміння сутності права знаходиться першоджерело проблемності юридичної науки в цілому. Упродовж багатовікової історії генези права науковий інтерес до нього не згасає, а, навпаки, постійно зростає. Це підтверджується винятковою увагою, яка виявляється до права на початку цього тисячоліття, коли останнє почало набувати нових, принципово відмінних властивостей, зумовлених швидким розвитком інтеграційних, глобалізаційних і реформаційних процесів. Такі масштабні зміни поставили низку нових завдань перед людством. Від їх успішного вирішення значною мірою залежить суспільний поступ усіх країн світу, в тому числі й України [2, с. 26].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває загальнотеоретична характеристика професійного праворозуміння, що становить **мету цієї статті**. Для її успішного досягнення пропонується вирішити такі завдання: по-перше, проаналізувати наявні у правовій доктрині підходи до інтерпретації праворозуміння; по-друге, розкрити природу професійного праворозуміння в якості його окремого рівня (виду); по-третє, окреслити особливості професійного праворозуміння юристів-практиків у різних правових сферах сучасності.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміло, що право як явище соціальної діяльності потребує тлумачення, роз'яснення не тільки відповідно до окремих шкіл або напрямів його вивчення, але й з багатьох інших позицій, точок відліку тощо. Не останнє місце в інтерпретаційному виявленні сутності права належить практичним вимірам і підходам [3, с. 25]. В юридичній енциклопедичній літературі зазначається, що праворозуміння – це усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій. Праворозуміння є формою пізнання сутності та ролі права в регулюванні суспільних відносин. Воно засноване на науковому обґрунтуванні юридичних явищ, належній правовій культурі та правосвідомості громадян. Формуванню правосвідомості сприяють також різні види тлумачення права в тому числі конституційними судами. Праворозумінню як складному явищу властиві такі підходи до пізнання права: нормативний, генетичний, системний, соціологічний, функціональний, аксіологічний, психологічний тощо. Провідне місце серед них займає гуманістичне розуміння права як соціальної цінності й одного з найважливіших надбань цивілізації [4, с. 48].

Розуміння права завжди базувалося на загальному світорозумінні, уявленні про

закономірності існування природи та суспільства. Відповідно до позиції П. М. Рабінювича, праворозуміння – це відображення в людській свідомості за посередництвом поняття «право» (чи будь-якого іншого однозначного з ним слова або символу) того явища, яке оцінюється як корисне для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта, або ж безпосередньо цих потреб. Інакше кажучи, це роз'яснення (інтерпретація) того, які саме зі згаданих явищ відображаються поняттям, позначеним словом «право» [5, с. 4].

На думку О. Ф. Скакун, праворозуміння (розуміння права) доречно визначити як інтелектуальний процес осмислення права, певне його бачення, виражене в конкретних підходах (концепціях) про його сутність, призначення та функціонування. Праворозуміння може бути професійним і непрофесійним, науковим і позанауковим [6, с. 226]. У свою чергу Т. І. Дудаш під праворозумінням пропонує розуміти герменевтико-мисленнєвий процес побудови та перевірки інтерпретаційної гіпотези стосовно можливості відображення поняттям права одного чи декількох явищ, а також результат цього процесу. Останній досягається такими герменевтичними механізмами: а) смисловідшукуванням правоявища, або б) смислотворенням правоявища, або ж в) їх «переплітанням», поєднанням на різних стадіях процесу праворозуміння. Оскільки праворозуміння підпорядковується загальним герменевтичним закономірностям, а також з урахуванням його мовного аспекта Т. І. Дудаш робить висновок, що явища, які відображаються поняттям права, у принципі не можуть бути зведені лише до одного, єдиного [7, с. 11]. Загальні теоретичні уявлення, знання, здобуті в ході пізнавальної діяльності суб'єкта, про право як належне, його місце і роль у суспільстві, конкретні та загальні правові дозволи, заборони, оцінка та ставлення до них як справедливих або несправедливих, а також різні підходи, аспекти, погляди щодо поняття права, його сутності, змісту та форм існування становлять зміст сучасного праворозуміння [8, с. 7].

Варто зазначити, що «шлях», пов'язаний із праворозумінням, завжди був тернистим і доволі складним. Пошук оптимального або універсального визначення права характерний для вітчизняної та зарубіжної юриспруденції як у минулому, так і нині. Питання про сутність права ускладнюється й тим, що вона не може бути виявлена індуктивним шляхом, у процесі виокремлення деяких ознак, притаманних усім чи більшій частині правових явищ. Такий шлях у кращому випадку

дозволяє виявити деякі дійсно важливі властивості права, але він не здатний довести, що ці властивості притаманні праву, становлять його сутність і все, що не має таких властивостей, не є правом. Проте саме в такий спосіб юристи намагаються розкрити сутність права.

Згідно з міркуваннями Ю.В. Кривицького, праворозуміння – це процес і результат цілеспрямованого пізнання та сприйняття сутності та змісту права як особливого соціокультурного явища, його функціонування і призначення в житті людини, суспільства та держави. Праворозумінню притаманні такі ознаки: по-перше, пізнавальний характер, тобто праворозуміння являє собою процес пізнання та результат усвідомлення сутності та змісту, функціонування і призначення права в житті людини, суспільства та держави на рівні буденних уявлень або наукових чи професійних знань; по-друге, загальноправовий характер, тобто змістом праворозуміння виступають знання про сутність і зміст права, його функціонування та призначення в житті людини, суспільства і держави; по-третє, теоретичний характер, тобто праворозуміння спрямоване не на отримання фактів, а на виявлення внутрішніх зв'язків, загальних і специфічних закономірностей розвитку правової дійсності; по-четверте, інтегративний (синтетичний) характер, тобто праворозуміння є одночасно процесом і результатом пізнання сутності права, характеристикою й оцінкою відношення до образу права в суспільній правосвідомості [2, с. 26].

Як науково-теоретична конструкція (абстрактна модель) праворозуміння може бути представлено через єдність таких елементів: 1) суб'єкт праворозуміння – певна людина (громадянин, юрист-практик, учений-правознавець), наукове співтовариство, суспільство загалом; 2) об'єкт праворозуміння – право в планетарному масштабі, право конкретного суспільства, окремі складові права; 3) зміст (результат) праворозуміння – загальні уявлення, знання (ідеї, концепції, вчення, доктрини, теорії) про право, здобуті в ході пізнавальної діяльності суб'єкта. Таким чином, праворозуміння може розглядатися як інтелектуальна діяльність людини (суб'єкта праворозуміння), спрямована на пізнання права (об'єкта праворозуміння), та як елемент пізнавально-правової діяльності, що призводить до розуміння сутності та змісту права, його функціонування і призначення в житті людини, суспільства і держави (результат праворозуміння) [9, с. 109].

Праворозуміння може бути індивідуальним і колективним (окремих соціумів

і прошарків); доктринальним, професійним або побутовим, загальноновизнаним на рівні національної ідеї. За джерелами формування та глибиною відображення правової дійсності в загальнотеоретичній правовій літературі, як відомо, традиційно виокремлюються три рівні правосвідомості: буденний (повсякденний, побутовий), професійний (практичний) і науковий (теоретичний). За аналогією з цими рівнями можна, очевидно, виокремити відповідні рівні (види) розуміння права. На переконання М. І. Козюбри, професійному рівню праворозуміння притаманні не лише почуттєво-наочне сприйняття права та інших правових явищ, а й апеляція до понять і категорій, за допомогою яких формується систематизовані знання про право. Професійне праворозуміння ще з часів І. Канта і Г. Гегеля досить часто іменують практично-прикладним, на відміну від теоретичного. По суті ж практичний підхід до розуміння права відомий ще за часів античності. Він розроблявся римськими юристами. Носіями цього рівня праворозуміння і нині є особи, котрі професійно займаються юридичною практикою, тобто практикуючі юристи [1, с. 17].

Сучасне життя передбачає своє розуміння права. Проте безперечним фактом є те, що ніщо не виникає з нічого і ніщо не повертається в ніщо. Нинішній європейський правник – це людина, яка живе повнокровним, органічним життям свого народу, цивілізації і не виношує ідеї встановлення абсолютної влади над всесвітом і людиною в усіх її вимірах. Сучасний європейський науковець – це професор університету і практикуючий юрист одночасно, тобто це той дослідник, який, ведучи мову про праворозуміння, робить це, з одного боку, на науковому, з іншого – на практично-прикладному рівні [10, с. 130]. При цьому на відміну від населення, якому досить знати принципи (аксіоми) права і найбільш поширені (потрібні) норми права, юристи повинні ґрунтовно знати принципи й норми тих галузей та інститутів права, з якими вони працюють, а також уміти правильно реалізувати, застосовувати і тлумачити норми права.

Образ права в інтерпретації представників професійного праворозуміння, безперечно, повніший, ніж його образ на рівні буденного уявлення про право. У ньому більше раціоналізму, тобто тих спеціальних знань, які вони здобули під час навчання в юридичних закладах вищої освіти. Проте й на цьому рівні у сприйнятті права преважує особистісний досвід. Значний вплив на праворозуміння (створення образу права) в цьому випадку здійснює безпосередня

юридична практика суб'єкта. Звичайно, праворозуміння, приміром, суддів, особливо вищих судових інстанцій, з огляду на саму специфіку їхньої юридичної діяльності, істотно розширює бачення права порівняно з іншими суб'єктами практичної юридичної діяльності. Однак і їхнє праворозуміння, як правило, не може претендувати на всесторонність, системність і достовірність. Як слушно зазначають Р. Давид і К. Жоффре-Спінозі, сенс підготовки юриста не в тому, щоб він вивчив напам'ять і в деталях чинні норми права. Наврядчи це знадобиться йому через десять років у професійній роботі, для якої більша частина цих норм стане непотрібною. Проте йому важливо зрозуміти сутність права як загальнолюдського, наднаціонального явища, сутність, яку неможливо самовільно змінити розчерком пера національного законодавця [11, с. 26].

Незважаючи на тривалу історію формування професійного праворозуміння, національні та цивілізаційні відмінності у сприйнятті права в різних правових сім'ях зберігаються й донині. Це помітно навіть на європейському правовому просторі: так, у країнах «загального права» і континентальної правової сім'ї одні й ті самі акти прийняття судових і адміністративних рішень психологічно сприймаються по-різному. Якщо в країнах романо-германської (континентальної) правової сім'ї ці акти розглядаються як застосування права, як «прикладання» сформульованої в законі загальної норми до конкретного випадку, то в країнах англо-американської правової сім'ї («загального права») вважається, що суддя, вирішуючи справу, незважаючи на його зв'язаність законами і прецедентами, кожного разу створює право для конкретного випадку. І хоча в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів, які бурхливо розвиваються, помітне певне зближення позицій між правниками названих правових сімей щодо ролі суддів у процесі правотворення, проте відмінності у правовому мисленні практикуючих юристів, які представляють ці правові сім'ї, зберігатимуться, очевидно, й надалі [1, с. 17].

Привертає увагу точка зору С. Д. Гусарева про те, що юридична діяльність, як явище соціального та правового походження, здійснюється в конкретних умовах реального життя, особливості яких відбиваються відповідно в її характеристиках, порядку здійснення тощо. Специфіка загальної та правової культури, традиції та інші правові фактори з необхідністю впливають на суб'єктні, формальні, процесуальні властивості юридичної діяльності й таким чином визначають її характерні риси. Фактором,

який суттєво впливає на правову практику в усіх її формах і видах, є природа національної правової системи як чинник комплексної дії. Спорідненість національних правових систем визначає загальні властивості юридичної професії в різних країнах, проте своєрідність національної правової реальності зумовлює й специфіку юридичної діяльності в кожній з них. Тому існування окремих правових сімей дозволяє говорити як про наявність загального, так і про наявність особливого в галузі здійснення юридичної роботи. Таким загальним фактором-умовою (детермінантою), що визначає спільність правових робіт у різних країнах, є право в контексті загального для них праворозуміння, історичних умов та особливостей виникнення юридичного права як соціального регулятора, ролі інших регуляторів у наповненні соціальним змістом юридичної норми, ролі позитивного права в механізмі соціального регулювання. Так, у країнах, правові системи яких належать до романо-германської та англо-американської правових сімей, право порівняно з іншими соціальними регуляторами є основним засобом соціального регулювання. Тоді як у країнах мусульманського, традиційного та звичаєвого права таким регулятором визнаються відповідно релігія, традиції та звичаї, внаслідок чого зовсім іншою є юридична робота у країнах неєвропейської правової культури. Тому у процесі аналізу професійної діяльності юристів різних правових сімей виявляються риси загального та особливого в її змісті, формах, ідеології, соціальній ролі тощо [12, с. 22].

А втім, відмінності у правовому мисленні та у сприйнятті права загалом (вони ще істотніше проявляються у правових сім'ях позаєвропейської цивілізації) зовсім не перешкоджають формуванню більш-менш єдиної юридичної практики з низки питань. На думку К. Цвайгерта та Х. Кьотца, в різних правових системах, незважаючи на всі відмінності в їх історичному розвитку, доктринальних поглядах і стилях мислення, вирішують одні й ті ж юридичні проблеми, аж до найдрібніших деталей, однаково, або ж значною мірою схоже. Це дає змогу в певному сенсі говорити про «презумпцію ідентичності» як інструмент для прийняття практичних рішень.

Виняток у приватному праві становлять суто суб'єктивні й етично зумовлені питання – переважно сімейного і спадкового права, які перебувають під сильним впливом національно забарвлених моральних і етичних цінностей, що своїм корінням сягають релігійних уявлень та історичних традицій розвитку культури, характеру нації тощо.

Це свідчить про те, що значення самого терміна «право» у практичній юридичній діяльності не слід перебільшувати. За всього розмаїття його значень сучасні юристи-практики досягли певного консенсусу в його сприйнятті, хоча, очевидно, і не завжди належно усвідомлено. Це досягається, передусім, завдяки зближенню позицій у розумінні правових цінностей, нагромаджених за багатовікову історію розвитку права, практичному досвіду, здоровому глузду та відчуттю права. До теоретичного осмислення права у всій його багатогранності й розмаїтті, зокрема й термінологічного, вони, як правило, не доходять, проте ступінь його осягнення як цілісного, системного явища на цьому рівні праворозуміння є досить високим [1, с. 18].

Висновки

Отже, динаміка змін у житті сучасного суспільства, все більша його індивідуалізація та глобалізація відображаються в радикальній трансформації правової реальності, впливають на весь правовий інструментарій і професійну підготовку юристів. У контексті таких змін нового бачення набувають питання професійного праворозуміння як праксеологічної основи практичної юридичної діяльності. Проблема професійного праворозуміння є вкрай важливою і складною, оскільки не зводиться до простого знання національного і міжнародного права та використання цих знань у процесі вирішення конкретних юридичних справ. Юридична діяльність потребує поєднання абстрактного і конкретного, виокремлення правового аспекту будь-якої проблеми, що розглядається, узагальнення та класифікації різноманітних юридично значущих явищ, подій і фактів. Смісловою характеристика права і професії юриста завжди пов'язані з можливостями попередження виникнення конфліктних ситуацій, а у разі виникнення конфліктів – досягнення оптимального їх вирішення. Так само як метою права з моменту його становлення у стародавньому суспільстві до наших часів є забезпечення цілісності людського існування від роду чи племені у стародавньому суспільстві до сім'ї та держави в сучасному житті. Якщо науково-теоретичне праворозуміння передбачає досягнення систематизованості, впорядкованості, визначеності норм права, то профе-

сійне розуміння права акцентує увагу на його індивідуалізованих формах, що передбачають активний, творчий вплив юристиків-практиків тощо. На формування, функціонування та розвиток професійного праворозуміння суттєво впливають не тільки, чи навіть інколи не так раціональні, як ірраціональні моменти (аспекти), притаманні індивідуальній творчості суб'єктів практичної юридичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. Київ, 2010. № 4. С. 10–21.
2. Кривицький Ю. В. Праворозуміння як світоглядний і методологічний фундамент правової реформи. *Право і суспільство*. Дніпро, 2017. № 5. Ч. 2. С. 25–30.
3. Письменна О. П. Праксеологія праворозуміння в різних умовах суспільного буття. *Право та державне управління*. Запоріжжя, 2018. № 1. Т. 2. С. 25–29.
4. Шемшученко Ю. С. Праворозуміння. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 5 : П – С. 2003. С. 48–49.
5. Рабінович П. Сутність праворозуміння. *Право України*. Київ, 2007. № 9. С. 3–6.
6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 4-те вид. допов. і перероб. Київ : Алерта, 2014. 524 с.
7. Дудаш Т. І. Праворозуміння: герменевтичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2008. 19 с.
8. Кравець В. М. Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2003. 17 с.
9. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін. / За заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
10. Мінченко О. В. Світоглядні засади праворозуміння юристів романо-германської правової сім'ї. *Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики*. Київ, 2011. Вип. 2. С. 130–133.
11. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В. А. Туманова. Москва : Междунар. отношения, 2009. 456 с.
12. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 35 с.

The article describes the theoretical description of professional understanding of law. Approaches to interpreting understanding of law as a key category of jurisprudence are analyzed in the legal doctrine. The nature of professional understanding of law is disclosed as its separate level (species). The features of professional legal understanding of practitioners in different legal families of the present are outlined. It is determined that the dynamics of changes in the life of modern society, its increasing individualization and globalization are reflected in a radical transformation of the legal reality, affecting all the legal tools and professional training of lawyers. In the context of such changes in the new vision, the issue of professional

legal thinking becomes a praxeological basis for practical legal activity. The problem of professional legal thinking is extremely important and complex because it does not come down to a simple knowledge of national and international law and the use of this knowledge in the process of resolving specific legal cases. Legal activity requires a combination of the abstract and the concrete, the separation of the legal aspect of any problem under consideration, the generalization and classification of various legally significant phenomena, events and facts. It is concluded that the semantic characteristics of the law and profession of a lawyer are always associated with the possibility of preventing the occurrence of conflict situations, and in the event of conflicts, achieving their optimal resolution. Just as the purpose of law from its inception in ancient society to the present time is to ensure the integrity of human existence from a clan or tribe in ancient society to the family and the state in modern life. If scientific-theoretical legal thinking implies the achievement of systematic, orderly, definite norms of law, then the professional understanding of law focuses on its individualized forms, which involve the active, creative influence of legal practitioners and the like. The formation, operation and development of professional legal thinking are significantly influenced not only or sometimes not as rational as the irrational moments (aspects) inherent in the individual creativity of legal practitioners.

Key words: law, understanding of law, legal activity, legal practical activity.